

DEDE KORKUT KİTABI'NDAN
“DİRSE HAN OĞLI BUĞAÇ HAN BOYI”
ADLI HİKÂYESİNİN
TEMA VE YAPI BAKIMINDAN TAHLİLİ

Yrd. Doç.Dr. A. Fikret KILIÇ*

1. Giriş :

Anadolu Türk edebiyatında, anlatma esasına bağlı eserlerden Dede Korkut Kitabı ** “*destanî Oğuz hikâyeleri mecmuasıdır.*”¹ Bu hikâyeler, “*Türk dilinin en güzel en dikkate değer eserlerinden biri*”²dir.

---

* Atatürk Ün. Kâzım Karabekir Eğitim Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Böl. Öğr. Üyesi

** Dede Korkut Kitabı, Oğuzların yakın doğuya gelmeden önceki hayat ve hatıralarına dayanmaktadır Çok eski devirlerden beri mevcut olan bu hatıraların, bazı olaylar etrafında toplanması ise IX-XI. yüzyıllarda Oğuzların Sırderya kuzeyindeki yurtlarında geçen hayatları ile ilgili görünmektedir ...Hikayelerdeki türlü vak'alar Oğuzların iptidai devirlerinde teşekküle başlamış, sonra onların IX-XI .yüzyıllarda başlarından geçen büyük mücadeleler etrafında toplanmış ve bu suretle destan haline gelmiştir

Hikayelerin Osmanlıların Anadolu'da kuvvetlenmeğe başladıkları bir zamanda, XV. yüzyılın ortalarında veya ikinci yarısında yazıldığı tahmin edilmektedir.

Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır Bunlardan biri Vatikan Kütüphanesi'nde, diğeri Dresten Kral Kütüphanesi'ndedir. Bu nüshayı ilkdefa H.O. Fleischer bulmuştur. Eserden ilk defa faydalanan ise H.F.von Diez olmuştur. Diez'den sonra Dede Korkut Kitabı hakkında ilk mühim makaleyi W.Bartold yazmıştır. Türkiye'de ise Kilisli Muallim Rifat, 1916'da Diez'in Berlin kopyasının fotoğraflarına dayanarak yapmıştır. Bundan sonra ilk yazıyı M.Cevdet yazmış Bu tarihten sonra Fuat Köprülü, Abdülkadir İnan Pertev Naili Boratav, Hüseyin Namık Orkun, Orhan Şaik Gökyay, Ömer Faruk Akün, Mehmet Kaplan ve Muhrrem Ergin gibi bilim adamlarının eserle ilgili çalışmalarıyla karşılaşırız.(Konu ile ilgili geniş bilgi için bknz Gökyay,Orhan Şaik; Dedem Korkud'un Kitabı,,Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973 s. I-XV.)

¹ Ergin, Prof. Dr. Muharrem, Dede Korkut Kitabı I-Giriş-Metin-Faksimile, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 169, Ankara, 1994, s. 1.

² a.g.e., s. XII.

Fuat Köprülü'nün de belirttiği gibi "Bütün Türk edebiyatını terazinin bir gözüne, Dede Korkut'u öbür gözüne koysanız, yine Dede Korkut ağır basar."³ Bu sebeple "Türk dili, Türk edebiyatı ve Türk kültürü bakımından (...) arı arkası kesilmeyen incelemelere konu olmakta" dır.⁴

*Dede Korkut Kitabı, edebiyatımızda, sırf hareketten ibaret olan Oğuz Kağan destanı ve Göktürk Yazıtları ile santimental halk şiiri arasında orta bir yeri işgal eder.*⁵ Büyük ölçüde göçebe hayatını aksettirmekle beraber, Türk düşünce ve edebiyat tarihinde, bir geçiş döneminin izlerini taşır. Bu döneme has hayat tarzını tasvir ettiği gibi, sanat faaliyetlerini de aksettirir.

Bu hikâyelerde, "Atlı göçebe medeniyetini terkip eden unsurlar bir araya getirilmiştir."⁶ "Bütün bu insanlarda müşterek olan taraf, yapılan tasvirlerden de anlaşıldığı gibi, "**kuvvet, yiğitlik, galebe çalma ve hakim olma ihtirası**"dır.⁷ Hikâyeler, destandan romana uzanan çizgide halk hikâyelerinin ilk basamağını teşkil eder mahiyettedir. Metin Ekici, konu ile ilgili çalışmasında, Dede Korkut hikâyelerinin, gerek anlatma tarzı, gerekse yapı ve temalar bakımından kendisinden sonra teşekkül eden Halk hikâyeleri üzerindeki tesirlerini örneklerle göstermiştir.⁸

Dede Korkut Kitabı'nda on iki hikâye vardır. Bu hikâyelerin her biri, bağımsız ve tam bir hikâye bütünlüğü ile karşımıza çıkmakla birlikte, hepsi

---

³ Ergin, Prof. Dr. Muharrem, Dede Korkut Kitabı, Boğaziçi Yay, İstanbul, 10. Baskı, s.5.

⁴ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I-, s.XIII.

⁵ Kaplan, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, Dergâh Yay., İstanbul, 1985,s.52.

⁶a.g.e., s.49.

⁷a.g.e., s.50.

⁸Ekici, Metin, Dede Korkut Hikayeleri Tesiri İle Teşekkül Eden Halk Hikâyeleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Sayı:101, Ankara,1995.

birden, ayrıca büyük bir bütünü meydana getirmektedir "Bu bütünüün konusu maceraları, yaşayışı ve hayat görüşleri ile geniş Oğuz topluluğudur"⁹

"Her hikâye, esas olarak, bir bey'in macerası olmakla beraber, az veya çok diğer beylerin de katıldıkları veya hiç değilse bir vesile ile isimlerinin karıştığı bir olaylar silsilesidir."¹⁰ Aynı devirde, aynı bölgede yaşayan ve birbirlerine çeşitli şekillerde bağlı bulunan Oğuz beylerinin etrafında vücut bulan bu hikâyelerde "adetleri gelenekleri ve çeşitli yönleriyle bütün bir Oğuz kavminin yaşama tarzı aksettirilmiştir."¹¹ "Vak'alar bakımından birbirinden ayrılan hikâyeler, bütün bir Oğuz kavminin yaşayış ve dünya görüşlerinin etrafında toplanmaktadır. Hikâyelere bu gözle bakınca asıl anlatılmak istenilen şeyin Oğuz kavmi ve hayatı olduğu, hikâye kahramanlarının ise buna vesile olmak üzere seçildiği görülür. Gerçekten eserde kahramanların olan şey, yalnız vakalardır. Vakaların içine yerleştiği hayat ve dünya görüşleri ise bütün Oğuzların ortak malıdır."¹² Bu yüzden Dede Korkut Kitabı'nda ferdin değil, toplumun hikâyesi anlatılmaktadır

Hikâyelerin tamamında olaylar bazı tipler çevresinde anlatılır. Bu tipler yaşadıkları toplumun özelemlerini, değer hükümlerini nefislerinde yaşar ve temsil ederler.

İncelememize konu olan hikâye¹³ de olaylar şöyle gelişir:

Bayındır Han, her yıl, büyük bir ziyafet düzenleyip, Oğuz beyleri ile bir sohbet toplantısı yaparmış. Yine böyle bir ziyafette, bir yere ağ otağ, bir yere kızıl otağ, bir yere de kara otağ kurdurur, Oğlu olanların ağ otağa, kızı olanların kızıl otağa, oğlu kızı olmayanların ise kara otağa kondurulmasını, altına kara keçe döşenmesini, önüne de kara koyun yahnisinden getirilmesini emreder.

---

⁹ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, s.23.

¹⁰ a. g. e., s.24.

¹¹ a. g. e., s.24.

¹² a. g. e., s.25.

¹³ a. g. e., "Dirse Han Oğlu Buğaç Han Destanı", s.4-6.

Ziyafete katılan beylerden oğlu kızı olmayan Dirse Han, kara otağa oturtulur. Dirse Han buna son derece hiddetlenir, ziyafet yerini terk eder, olanları karısına anlatır. Çocuk sahibi olamayışlarının sebebini karısından sorar. Karısı, bunda kendilerinin her hangi bir suçunun bulunmadığını, bu işin Allah'tan olduğunu söyler. Çocuklarının olabilmesi için Dirse Han'a büyük bir ziyafet tertip etmesini, bütün Oğuz beylerini bu ziyafete çağırmasını, yoksul kimselere yardım etmesini; açı doyurmasını, çıplağı giydirmesini, borçluyu borcundan kutarmasını tavsiye eder.

Dirse Han, eşinin fikirleri yolunda ziyafeti düzenler, ziyafetin sonunda beyler Tanrıya dua ederler, bir zaman sonra, Dirse Han'ın bir oğlu dünyaya gelir.

Oğlan on beş yaşına geldiği vakit, üç arkadaşı ile aşık oynarken Bayındır Han'ın boğasının saldırısına uğrar, büyük bir mücadeleden sonra boğayı öldürür. Dede Korkut gelir. Oğlana Buğaç adını verir, babasından taht ve beylik alır.

Boğaç Han beylik alıp, taht sahibi olunca babasının kırk yiğidini umursamaz. Babasının adamları eski izzet, hürmet ve itibarlarına kavuşmak için bir entrika ile Boğaç Hanı ortadan kaldırmayı düşünürler. Buğaç Han hakkında yalan ve iftiralarda bulunurlar, düzenledikleri bir av eğlencesinde Boğaç Han'ı babasına vurdururlar.

Av dönüşünde oğlunu göremeyen anne, kırk ince kızla aramaya başlar, oğlunu kanlar içinde bulur. Boğaç Han, anasına korkmaması gerektiğini, ana sütü ile dağ çiçeğinden yapılacak bir ilaçla yaralarının iyileşeceğini Hızır'ın haber verdiğini söyler. Buğaç,, babasından ve kırk namerdinden gizli olarak kırk günde yarası tedavi edilerek iyileşir.

Durumu öğrenen kırk namert, ihanetlerinin ortaya çıkmasından korkarak Dirse Han'ın elini kolunu bağlayıp kafir illerine götürmeye karar verirler. Buğaç Han arkalarından yetişir, kırk namerdin elinden babasını kurtarır. Hanlar hanı Han Bayındır oğlana yeniden beylik verir.

2. Tema :

Hikâye, Kamgan-oğlu Han Bayındır'ın, geçmişte, her yıl, töre gereği, Oğuz Beyleri için bir ziyafet düzenlediğini bildiren cümlelerle başlar. Bu ziyafet geleneğe has söz grupları ve ifade biçimleri ile tanıtılır:

*"Gine toy idüp atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdırmuş idi. Bir yire ağ otağ bir yire kızıl otağ bir yire kara otağ kurdurmuş idi. Kimin ki oğlu kıızı yok kara otağa kondurun, kara kiçe altına döşen, kara koyun yahnısından önine getirün, yir ise yisün, yemez ise tursun gitsün demiş idi.(...) Oğlu kıızı olmayı Allah Taala kargayupdur, biz dahı kargaruz bellü bilsin demiş idi."*¹⁴

Oğlu-kızı olmayan Dirse Han, kırk yiğidiyle Bayındır Han'ın sohbetine katılır:

*"Bayındır Hanun yiğitleri Dirse Han'ı karşıladılar. Getürüp kara otağa kondurdular.Kara kiçe altına döşediler. Kara koyun yahnısından önine getürdiler. Bayındır Hand'an buyruk böyledir hanum didiler. Dirse Han aydur: Bayındır Han benüm ne eksiklügüm gördi, kılıcumdan mı gördi, suframdan mı gördi, (...) benüm suçum ne oldı kim kara otağa kondurdu"*¹⁵.

Kara otağa oturtulmasının sebebini *"Hanım bu gün Bayındır Handan buyruk şöyledir kim oğlu kıızı olmayı Tanrı Taala kargayupdur biz dahı kargaruz dimişdür."*¹⁶ cümleleriyle öğrenen Dirse Han, ziyafet yerinden ayrılır,durumu hatununa anlatır. Hatununun tavsiyesi üzerine;

"Ulu toy eyledi, hacet diledi. Atdan aygır deveden buğra koyundan koç kırdurdu. İç Oğuz Taş Oğuz biglerin üstine yığnak itdi. Aç görse toyurdu. Yalın görse tonatdı. Borçluyu borcundan kurtardı. Depe gibi et yığdı göl gibi kıımız sağdırdı. El götürdiler hacet dilediler. Bir ağzı dualının alkışı-y-ile Allah Taala

---

¹⁴ Ergin, Muharrem, Dede kokut Kitabı I, s78.

¹⁵a.g.e., s. 78.

¹⁶a.g.e., s. 79.

bir ayal virdi: Hatunı hamile oldı, bir nice müddetten sonra bir oğlan loğurdu."¹⁷

Hikâyede, birinci bölümde yer alan vak'a parçaları, ilk bakışta Dirse Han-oğlu Boğaç Han'ın macerası ile, başka bir deyişle hikâyedeki temel çatışmayla alakasız gibi görünürse de, vakanın nasıl bir zeminde cereyan ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak modern hikâyedeki mekâna ait özellikleri anlatmakla vazifeli satırları burada bulmak mümkün değildir. Mekân, coğrafî ve fiziki özelliklerinden ziyade üzerinde kurulan sosyal yapı ile tanıtılır, Türk boylarında, ferdî ve sosyal hayatı idare eden temel değerler dikkatlere sunulur. Bunların başında **oğlu kızı olmak kılıç** ında, **sufra** sında **eksiklik olmamak** gelir.

Türk boylarında yaşanan sosyal hayatın bir gereği olarak **kuvvetli** olmak, **kahramanlık** göstermek yüksek kıymet hükümlerinden sayılır. Bu yüzden ailede anne ve çocuk da baba gibi kuvvetli olmak zorundadır, yani sosyal hayat, kadının da çocuğun da kahraman vasıflarına sahip olmasını gerektirir. Böyle, kuvvetli insana dayanan bir toplumda erkek çocuk yüksek bir kıymet, içtimai bir değer kazanır. Bu hikâyede de görüldüğü gibi oğul sahibi olanlar taltif edilir, ağ otağa kondurulur.¹⁸

Yine, bu bölümde yer alan, Dirse Han ile hatunun konuşmalarında "**açı doyumak**", "**Çıplağı giydirmek**", "**borçluyu borcundan kurtarmak**", "**Allah Taala'dan yardım dilemek**" gibi tarihi dini ve ananevi değerler ifade edilir. Ayrıca Türk boylarında kadınların **çocuk doğurabilmelerinin** ikinci ve mühim bir değer olduğuna dikkat çekilir.

Müteakip satırlarda "*At ayağı külük ozan dili çevük olur.*" cümlesiyle başlayan vaka parçasında Dirse Han oğlunun boğa ile mücadelesi tasvir edilir.

---

¹⁷a.g.e., s. 81.

¹⁸Kaplan, Mehmet, Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar 3 Tip Tahlilleri, s44-52.

"...Oğlan yumruğı-y-ile buğanın alnına kıya tutup aldı, buğa gtin gtin gidi. Buğa oğlana srdi giri geldi. Oğlan yine buğanın alnına yumruğı-y-ile katı urdı. Oğlan bu katla buğanın alnına yumruğını tayadı srdi meydanunbaşına ıkardı. Buğa-y-ile oğlan bir hayli ekişdiler(...) Oğlan fikir eyledi, aydur: Bir tama direk ururlar, ol tama tayak olur, ben bunun alnına niye tayak olurun tururun didi. Oğlan buğanın alnından yumruğın giderdi yolından savuldu. Buğa ayağ üstine turamadı, dşdi tepesinin üstine yıkıldı.Oğlan pıçağına el urdı, buğanın başını kesdi. Oğuz bigleri gelip oğlan üstine yığnak oldılar, tahsin dediler. Dedem Korkut gelsün bu oğlana ad kosun, bilesince alup babasına varsun, babasından oğlana biglik istesün, taht alı virsün didiler"¹⁹

Gerek bu vak'a parasında, gerekse Dede Korkut'un ,oğlana ad koymasını ve babası Dirse Han'dan beylik istemesini anlatan:

*"Hey Dirse Han biglik virgil bu oğlana
Taht virgil erdemliüdür
Boynu uzun bidevi at virgil bu oğlana
Biner olsun hünerliüdür
Ağayıldan tümen koyun virgil bu oğlana
Şişlik olsun erdemliüdür
Kaytabandan kızıl deve virgil bu oğlana
Yüklet olsun hünerliüdür.
Altun başlu ban iv virgil bu oğlana
Kölgeolsun erdemliüdür
Çigni kuşlu cübbe ton virgil bu oğlana
Geyer olsun hünerliüdür.*

---

¹⁹ Ergin, Muharrem, Dede kokut Kitabı I, s. 82.

Bayındır Han'un ağ meydanında bu oğlan cenk itmişdür, bir buğa öldürmiş seniün oğlun, adı Buğaç olsun, adını ben virdüm yaşını Allah virsün didi."²⁰

Vaka parçasında, Boğaç Han'ın şahsında Türk boylarında bir ferdin adının, sanının olması, bir kimliğe sahip bulunabilmesinin, bilhassa Bey ünvanını alarak bir beyliğin başına geçebilmesinin temel şartları ifade edilir. Bunlar, Dedem Korkut tarafından ısrarla tekrar edilen "**hünerli**" ve "**erdemli**" kavramları ile özetlenir.

Bu olay, bir bakıma "**biz**" içerisinde "**ben**"in, şahsiyetini ispatlamasıdır. Fakat bu "ben", "biz"ın değer hükümlerine karşı gelmek. ona isyan etmekle değil, "biz"ın değerlerini nefsinde toplamak ve temsil etmek suretiyle veya toplumun değerlerine tezat teşkil etmeden ferdi kuvvetini göstermek suretiyle kendini kabul ettirmiştir.

İncelemeye çalıştığımız bu hikâyede, Boğaç Han'ın, kendi ben'ini ispat etmesi üç merhaleden gerçekleşir. Birinci merhaleden, boğa ile mücadelede kuvvetini isbat eder, ikinci merhaleden, av meydanında hünerini gösterir, üçüncü merhaleden, babasını kurtardığı sahnede kılıç kullanmadaki, ok atmadaki hünerini ispat eder. Boğaç Han'ın kişiliğindeki bu gelişme merhaleleri toplumsal gayeler ve büyük ülküler uğrunda olmasa da ferdi plânda ve aile çerçevesinde şekillenen kahramanlığın ifadesidir.

Hikâyede, söz konusu şahıslar, olaylar ve durumlar yer yer destan ve halk hikâyelerine has söz grupları ve destan motifleriyle beslenerek anlatılmıştır. Bu sebeple, hikâyeyi sadece Dirse Han-oğlu Boğaç Han'ın macerası değil, türün, geleneğin ve dilin imkânları ölçüsünde, belli bir mekanda belli bir toplumun hayat tarzının ifadesi olarak görmek ve düşünmek gerekir.

---

²⁰a.g.e., s. 83.

İkinci bölüm, Boğaç Han'a beylik verilmesinden sonra Dirse Han'ın adamlarının kıskançlıklarını ifade eden "*Gelün oğlanı babasına kovlayalum, ola kim öldüre, gine bizim izzetümüz, hürmetümüz anun babası yanında hoş ola, artuk ola.*"²¹ şeklinde özetleyen ve mantıki bir entrikayı anlatan vaka parçasıyla başlar.

"...Görür,misin Dirse Han neler oldu,... senün oğluun kür kopdı erçel kopdı, kırk yigidin boyına aldı, kalın oğuzun üstine yoruyış itdi, ne yirde güzel kopdı-y-ise çeküp aldı, Ağ sakallu kocanın ağzın söğdi,ağpürçeklü karının südin tartdı, (...) örü turdu, göksi güzel kaba tağa ava çıktı, sen var iken av avladı kuş kuşladı anasınun yanına alup geldi, al şarabın itisinden aldı içdi, anası-y-ile sohbet eyledi, atasına kasd eyledi, senün oğlun kür kopdı erçel kopdı (...) Böyle oğul nene gerek, öldürsene didiler. Dirse Han aydur: Varun getirün öldüreyim böyle oğul mana gerekmez didi." ²²

Görüldüğü gibi bu satırlarda, Boğaç Han töre ve geleneğe aykırı işler yapmakla suçlanır; içki içip sefalete düştüğü, hatta annesiyle bile kötü işler yapmağa kalktığı söylenerek öldürülmesi istenir. Her hangi bir araştırmaya gerek görmeden söylenenlere hemen inanan Dirse Han, "*dilek ile bir oğul güç bulmuş*" olmasına rağmen, öldürmekte tereddüt göstermez.

Bu vak'a parçasında iki önemli hususa dikkat çekildiği kanaatindeyiz. Bunlardan birincisi töre ve geleneğe aykırı hareket etmenin cezasının Han oğlu olsa dahi, ölüm olması, diğeri de kıskançlığın yalan ve iftiranın bir ailenin bir ülkenin dirlik ve düzenini bozmasıdır.

Bu vaka parçasının devamında, kırk namerd tarafından kurulan entrika gereği, bir av eğlencesi tertip edilir.

"Av avladılar, kuş kuşladılar Ol kırk namerdin bir kacı oğlanun yanına geldi, aydur: Baban didi geyikleri kovsun getürsün benim önümde depelesün,

---

²¹a.g.e., s. 83.

²²a.g.e., s.83-84.

oğlumun at segidişin kılıç çaltışın ok atışın göreyim, sevineyim, kıvanayım, güveneyim didi didiler.(...) Babam at segirdişüme baksun kıvansun, oh atışuma baksun güvensün, kılıç çalışuma baksun sevinsün dir idi..." Bu eğlence sırasında kırk namerd, oğlunu babasına vurdururlar.

Yukarıdaki bölümlerde Türk boylarında erkek çocuklarının ad sahibi olmasının, ayrıca bey oğlu olmalarına rağmen beylik sahibi olabilmelerinin şartlarının Dedem Korkut tarafından iki kelime ile özetlendiğini belirtmiştik. Şimdi, bu satırlarda, söz konusu meziyetlerin daha açık bir ifadeye kavuştuğunu: **"at segirdmek", "kılıç çalmak", "ok atmak"**, söz gurupları ile ifade edildiğini görmekteyiz.

Yazımızın başında Dede Korkut Kitabı'nın bir geçiş döneminin eseri olduğunu ifade etmiştik, Türk boylarının göçebe ve hareketli bir hayattan, daha az hareketli yarı yerleşik bir hayata geçmeleri, toprağı ekip biçmeleri, koç koyun sürüleri beslemelerinden sonra, avcılığın geçim vasıtası olmaktan çıktığını, artık hüner gösterme, eğlence yeri olmaya başladığını öğrenmekteyiz.

Av dönüşünde Dirse Han'ı karşılamaya çıkan hatunu, Dirse Han'ın yüzüne bakar, sağına soluna göz gezdirir, oğlunu göremeyince başına her hangi bir felaketin geldiğini düşünür dehşete kapılır. *"kara bağı sarstır, yüreği oynar, kara gözleri kan yaş dolar."* Dirse Han'dan oğlunu sorar:

“.....

Berü gelgil başum bahtı ivüm tahtı

.....

göz açuban gördüğüm

gönül virüp sevdüğüm A Dirse Han

.....

Karanu dünde bulduğum oğul kam

Kesilsün oğlan emen süd tamarım yaman sızlar

Çıksun benüm görür gözüm.....

.....

*Yalunuzca oğul görünmez bağrum yanar
Yalunuz oğul haberin a Dirse Han digil mana
Kara başum kurban olsun bu gün sana"²³*

Yukarıdaki mısraları ihtiva eden Dirse Han'ın hatununun sözlerinde, Türk Oğuz boylarında kadınların, çocukları ve eşlerine dair duygularını öğreniriz.

Buna göre Türk boylarında eşler birbirlerinin bahtıdır. Bey, hatunun göz açıp gördüğü, gönül verip sevdiği dir. Hatun, ailede sözüne itibar edilen, fikir danışılan yetkili birisidir. Oğul ise maddi ve manevi her çeşit fedakârlığa değer bir kıymettir.

"Karşu yatan Ala Tağ'dan bir oğul uçurdun ise digil mana

.....

*Aslan ile kaplana bir oğul yidürdün ise digil mana
Kara tonlu azgun dinlü kafirlere bir oğul aldurdun ise digil mana
Han babamun katına ben varayım
Ağır hazine bol leşker alayın
Azgun dinli kafire ben varayım
Paralanup kazılık atumdan inmeyince
Yiniüm ile alca kanum silmeyince
Kol bud olup yir üstine düşmeyince
Yalunuz oğul yollarından dönmeyeyim"²⁴*

Bu manzumede ve yaralı halde bulduğu oğlu ile anası arasında geçen konuşmalarda, Oğuz beylerinin, tabiat kuvvetleri ve vahşi hayvanlarla mücadelelerinin yanında, kafirlerle de mücadele ettiklerini öğreniriz. Fakat söz konusu hikâyede kafirle mücadeleyi gerektiren ne toplumsal bir mesele ne yüksek milli bir gaye ne de dini bir değer vardır. Ancak "*Kara tonlu azgun*

---

²³ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, s. 86-87.

²⁴a.g.e., s. 86-87.

dinli kafirler" de mücadele edilen unsurlardan biri olur. Yani toplumsal ve milli değerlerin yanında dini değerler de Türk oğuz boylarında kuvvetli değerlerden sayılır, uğruna savaşılır.

" .....

Akar seniün suların Kazılık Tağı

Akar iken akmaz olsun

Biter seniün otların Kazılık Tağı

Biter iken bitmez olsun

Kaçar seniün geyikleriün Kazılık Tağı

Kaçar iken kaçmaz olsun taşa dönsiün

Ne bileyim oğul arslandan mı oldu

Yoksa kaplandan mı oldu ne bileyim"²⁵

Bu söyleşmenin devamında oğlanın anasına hitaben söylediği;

"Beri gelgil ak südin emdügüm kadunum ana

Ağ pürçeklü izzetlü canum ana"²⁶

mısralarında ve *"Ana ağlamagıl, mana bu yaradan ölüm yokdur korhmagıl, boz atlu Hızır mana geldi, üç kerre yararı sığadı, bu yaradan sana ölüm yokdur tağ çiçeği anan südi sana merhemdür didi."*²⁷ cümlelerde ana sütü ve ananın kıymeti sezdirilirken, Dirse Han'ın namertler elinden kurtarılmasını isteyen hatunun:

"Görür-misin ay oğul neler oldu, sarp kayalar oynamadı, yir obrıldı, ilde yağt yoğ iken seniün babanun üstine yağt geldi, ol kırk namerd babanın yoldaşları babanı tudılar, ağ ellerin ardına bağladılar, kıl sicim ağ boynuna taktılar, kendüler atlu babanı yayak yorıtdılar alubanı kanlu kafir illerine yöneldiler,hanum oğul kalkubanı yiründen örü turgil, kırk yigidiün boyuna

---

²⁵a.g.e., s. 89.

²⁶a.g.e., s. 89.

²⁷a.g.e., s. 90.

algıl, babanı ol kırk namerden kurtargıl, baban sana kıydı-y-ise sen babana kıymağıl ²⁸

Oğluna söylediği sözlerde Türk boylarında babanın aile bireyleri arasındaki yeri ve önemi vurgulanmaktadır.

Yukarıdaki vaka parçaları birlikte düşünüldüğü takdirde Türk Oğuz boylarında ana-oğul, baba-oğul ve eşler arasındaki ilişkileri boya hakim **töre** ve **gelenek**'in şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Çünkü hiç bir suç olmadan kurulan bir entrikanın kurbanı olan Boğaç Han, annesinin dileğine itiraz etmeden, babasının yardımına koşmuştur. Bu tavır, Türk oğuz boylarında babayı sorgulamadan sevmek, saymak, bağışlamak töresinin tezahüründen başka bir şey değildir.

Bunu takip eden vaka parçalarında, baba-oğulun karşılıklı söyleşmelerinde:

"Boynu uzun bidevi atlar senün gider

Menüm de içinde binidim var

Komağum yok kırk namerde

Kaytabanda kızıl deve senün gider

menümde içinde yükletim var

Komağum yok kırk namerde

Ağayılta tümen koyun senün gider

menüm de içinde şişligüm var

Ağ yüzlü ala gözlü gelin senün gider ise

Menüm dahi içinde nişanlum var

Komağum yok kırk namerde

Altun başlu ban evler senün gider ise

Menüm de içinde odam var

---

²⁸a.g.e., s. 91.

Komağım yok kırk namerde

Ağ sakallu kocalar seniın gider ise

Menüm dahu içinde bir aklı şaşmış biligi yitmiş koca babam var

Komağım yok kırk namerde "29

mısralarında Türk'ün maddi ve manevi hayatında önem verdiği, hatta uğruna savaşmayı göze aldığı **ana, ata, eş, ev-bark, mal-mülk, servet** gibi kıymetlerin sıralandığını görmekteyiz.

Son vaka parçasında, Dirse Han namertlerin elinden kurtarılır, Boğaç Han'a yeniden beylik verilir, Hikâye, türe has bir biçimde kötülerin cezalandırıldığı, iyilerin ödüllendirildiği mutlu sonla biter.

3. Yapı :

Dede Korkut hikâyeleri muhtevada olduğu gibi, şekil bakımından da bir bütünlük gösterir.

Hikâye yapı bakımından destan ile halk hikâyesi arasında bir yer tutar. Bu özelliğinden dolayı Muharrem Ergin, "destani hikâye" tabirini kullanır. Hadiselerin anlatılışı, vak'aların hikâyesi mensur olarak ifade edilirken, seslenmeler, konuşmalar, duygulanmalar genel olarak manzum şekildedir.

"Salkum salkum tan yılleri esdüginde

Sakallu bozaç turgay sayradukda

Sakalı uzun tat eri banladukda

Bidevi atlar issini görüp okradukda

Aklu karalu seçilen çağda

Göksi güzel kaba tağlara günde gende

*Big yigitler cılasunlar birbirine koyulan çağda*³⁰

veya Dirse Han'ın, hatununa söylediği manzumede:

---

²⁹Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı I, s.93.

³⁰ a.g.e s. 78.

"Beri gelgil başum bahtı ivüm tahtı
Evden çıkup yoriyanda selvi boylum
Topuğında sarmaşanda kara saçlum
Kurulu yaya benzer çatma kaşlum
Koşa badem sığmayan tar ağızlum
Güz almasınna benzer al yanaklum
Kavunum viregüm düvlegüm
Görür misin neler oldı"³¹

Fakat, bu nazım parçalarında olduğu gibi, ne mısraların uzunluğu-kısalığında, ne vezinde, ne de kafiyede uyulması gereken kesin bir kural görülmemektedir. Ancak, en küçük ifade gruplarından en büyüğüne kadar bütün mana birliklerinin sıralanışında bir iç ahenk yaratılmıştır. Bu ahenk, hikâyeleri yazıya geçirenin mısraları tanziminden ziyade, Türkçenin, ozanlık geleneğinde kazanmış olduğu estetik değerinden kaynaklanmaktadır.

Dede Korkut hikâyelerinin teşekkül tarihinden tesbit tarihine kadar geçen sürede, muhatabının okuyucudan ziyade dinleyiciler olduğu düşünülürse, şekil itibariyle nazım-nesir karışımı bir yapıya sahip görülen hikâyenin, aslında manzum ve mensur arası **bütün bir söyleyiş** ile vücut bulduğunu ifade edebiliriz.

Fakat, hikâyeleri yazıya geçiren zat, böyle bütün bir söyleyişe sahip hikâyelerin bazı kısımlarını manzum, bazı kısımlarını da mensur tarzda kaydetmiştir.

Hikâyede nesir olarak tesbit edilen parçalar da, halk hikâyelerinde gördüğümüz nesre hiç benzemez.

"Bir gün Kamgan oğlu Han Bayındır yirinden turmuş idi.Şami günlüğü yir yüzine dikdirmiş idi. Ala sayvanı gök yüzine aşanmış idi Bin yirde ipek

---

³¹ a.g.e., s.79.

halıçası döşenmiş idi. Hanlar hanı Han bayındır yılda bir kerre toy idüp oğuz biglerin konuklar idi."³²

Veya hikâyenin dua bölümünden aldığımız :

*"Kara ölüm geldiğinde kiçit virsün Sağlığ ile sağınçın devletün Hak artursun. Ol öğdügüm yüce Tanrı dost olubanı meded irsün. Yöm vireyin hanum: Yırlü kara tağların yıkılmasun. Kölgelüce kaba ağacın kesülmesün. Kamın akan görklü suyun kurımasun, kanatların uçları kırılmasun."*³³

Bu cümleler alt alta yazılacak olursa yukarıdaki manzum parçalara benzer bir yapının meydana geleceği açıkça görülebilir.

Hikâyede Bir biri arkasından gelen bu ve benzeri cümleler büyük bir ahenkle sıralanır, Bu sıralanışın meydana getirdiği akıcı bütünlük, Dede Korkut hikâyelerinde manzumeye yakın veya yarı manzum bir ifadenin bulunduğunu açıkça gösterir. Dede Korkut'ta, nesrin böyle yarı manzum oluşu ile "*okuyanları, dinleyenleri vak'anın içine sürükleyen ritmik bir ifade yaratılır.*"³⁴ Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, bu tarz, anlatının kaynağı ile ilgilidir. Çünkü, teşekkül tarihinden yazıya geçirildiği tarihe kadar geçen uzunca bir zaman hikâyelerin ağızlarda yaşaması ancak ozanların dili ve üslubu ile mümkündür. Bu üslup kolektif zevkin zemininde kıristalize lmuş bir üsluptur. Hikâyedeki anlatma tarzının tahlili ise "üslup ve problemleri"³⁵ bakımından ayrıca ele alınabilecek bir husustur.

---

³² Ergin. Dede Korkut Kitabı I, s. 77.

³³a.g.e., s. 94.

³⁴Defne, Zeki Ömer, Dede Korkut Hikayeleri Üzerinde Edebi Sanatlar Bakımından Bir Araştırma, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kuruu Yayınları: 548 Ankara 1988, s.116.

³⁵Edebî metinlerin ifade tarzının çözümlenmesinde, söz dizimindeki anlam birliklerinin paradigmatik değerleri tesbit edilir, birbirleriyle ilişkisi dikkate alınır. Her seviyedeki göstergenin "üslup değerleri" ortaya konulur. (Geniş bilgi için bk. Aktaş, Doç. Dr Şerif, Edebiyatta Üslup ve Problemleri, Akçağ yayınları, Ankara 1986).

Dede Korkut Kitabı hakkında yapılan araştırmalar, bu hikâyelerin eskiden oluşmuş büyük bir Oğuz destanından ayrılan, yeni yeni unsurlar eklenerek zamanla bağımsız hale gelen parçalar olduğu görüşünde birleşmektedir.

Hikâyedeki manzum parçalar, esas olarak seslenmeler ve konuşmalara ait kısımlardadır. Hikâyelerin üslubu “*dolaysız anlatım*” (style directe) tarzında olduğu için konuşmalar daima kahramanların ağızından anlatılmakta, çok hareketli olan bu hikâyelerde şahışlar daima sahnede olduğu için eserin büyük bir kısmı konuşmalardan ibarettir. Bu konuşmaların heyecanlı, duygu yüklü olanları ozanlık geleneği icabı manzum olduğu için hikâyenin yarısı manzum parçalardan meydana gelmiştir.

Bu manzum parçalar gerek anlam, gerekse biçim bakımından destani Türk şiirinin güzel ve orijinal örneklerini teşkil etmektedir; taşıdıkları kahramanlık unsurları, göçebe hayatı ile ilgili geniş ve canlı tabiat tasvirleri ve benzetmeleri, coşkunluğu ve yiğitce edası ile canlı bir destan havasını aksettirirler.

Kafiyeleri bakımından hafif bir ses benzerliği verecek şekilde yarım kafiyeli olan bir çok defa da ahengi tekrarlarla elde eden bu manzumelerde vezin yoktur. Fakat ölçüsüz bir mısra yapısı içerisinde bir iç ahenk yaratılabilmieştir. Söyleyişteki samimiyet ve sadelik, manzum parçaları veznin ve kafiyenin baskısından kurtararak, bu gün, serbest nazım denilen şiir türünün başarılı örneklerini ortaya koymuştur.³⁶

*"Anlatma esasına bağlı edebi nevilerin hemen hepsinde, metin karakterini haiz en küçük bütün, bir vaka parçası etrafında teşekkül eder"*³⁷ Bu parçalar ise cümle altı ve cümle üstü manalı birliklerin belli bir kaideye bağlı kalarak bir

---

³⁶ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı 1, s.30-31.

³⁷ Aktaş, Prof. Dr. şerif, Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş. Akçağ yayınları, Ankara, 1991, s.48

araya getirilmesiyle vücut bulur. Vaka parçalarının birleşiminden bütün bir sistem hüviyetiyle metin meydana gelir.

Dirse Han-oğlu Boğaç Han adlı hikâye de iki bölümden ve bölümleri oluşturan vaka parçalarından teşekkül etmiştir. Her iki bölüm de Oğuz boylarında hayatı idare eden **töre** ve **gelenek**'in galibiyeti çizgisinde birleşmiştir.

Hikâyenin ilk bölümü, Oğuz boylarında, Hanlar hanının başkanlığında yapılan geleneğe ait bir ziyafeti haber veren vaka parçasıyla başlar; Boğaç Han'a ad verilmesini anlatan vaka parçasına kadar devam eder. Bu ilk bölümün bir geleneğin ifadesiyle başlaması, bu ifadenin sık sık tekrar edilmesi, yine geleneğe ait bir merasimle sona ermesi hikâyedeki çatışmanın taraflarından birini hemen sezdirmektedir. Bu, boya hakim "**Töre ve gelenek**" tir.

Hikâyenin ikinci bölümü de yine gelenekle ilgili bir törenin anlatımı ile başlar. Boğaç Han'ın babasını kurtardığını anlatan vaka parçasına kadar devam eder.

Bu bölümde daha ziyade ferdi hassasiyetler, bilhassa ana-oğul arasındaki bağılılık anlatılır. Bu ilişkide, birinci bölümde ifade edilen Töre kadar kuvvetini hissettiren Kan bağı üzerinde durulur, aile bireyleri arasındaki duygusal bağılılık ifadeye çalışılır.

İşte, Hikâye biri ferdi, diğeri toplumsal iki ayrı hassasiyet ve değerlerin çatışması üzerine kurulmuştur. Bir kolektif değerler mecmuası olan **töre**, bu çatışmada ferdi hassasiyetlere galip gelmiştir.

Hikâyede bölümler, metin halkaları ve vak'a parçaları tesadüfi olarak şekillenmediği gibi, rastgele de de sıralanmamıştır. Cümle altı birliklerden, cümle üstü birliklere kadar bütün ma'na birlikleri, vaka parçaları mantıki bir nizamla birbirini takip etmiş, tam bir kompozisyon meydana getirmiştir.

4. Sonuç :

Hikâye nesirden ziyade manzum ifadeye yakın cümlelerle başlar, arkasından anlatıma dayalı nesir cümlelerinden meydana gelmiş vak'a parçasını manzum bir vaka parçası takip eder. Hikâye boyunca, böyle manzum, mensur veya manzuma yakın yarı manzum bir söyleyişte vaka parçaları sistemli bir tarzda adeta istif edilmiştir. Hareketi bildiren vaka parçaları cümle seviyesinde kalırken, bir halin, bir durumun, bir duygunun anlatımı ile vazifeli vaka parçaları cümle üstü ma'na birliklerinden teşekkül etmiştir. Anlatıcı, hikâyede, geçici olan hareketten ziyade, kalıcı olan durum ve değerler üzerinde durmuş, bunları uzun uzadıya tasvir etmiştir. Muhtevaya dair tesbitlerimizden de anlaşılacağı üzere tasvirine özen gösterilen durum ve değerler ferdi ve toplumsal değerlerdir, yani içtimai tabloyu oluşturan kıymet hükümleridir.

Hikâyede bir hareketi anlatan vaka parçasını bir duygu anının ifadesi olan vak'a parçası takip eder; her vak'a parçası bir sonraki vak'a parçasını hazırlar mahiyettedir. Böyle bir kuruluş, bir yandan tahkiyedeki monotonluğu ortadan kaldırıncan, diğer yandan da, hikâyenin tek bir vaka çizgisi üzerinde vücut bulmasını, bir bütünlük kazanmasını sağlamıştır.

Türk milletinin en büyük ve en güzel kültür varlıklarından biri olan Dede Korkut hikâyeleri, Türkün ortak zihni faaliyetinin ve estetik anlayışının mahsülüdür. Türklüğün milli hayatını aksettirmekte, Türk milletinin yüksek insani vasıflarını, duygularını, faziletlerini ve meziyetlerini dile getirmektedir. Bu sebeple Dede Korkut hikâyelerini sadece "*Türk çocuklarının ruh ve kafa yapısını tek başına sağlam tutacak kudrette ve karakterde bir eser*".³⁸ değil, her seviyede Türk aydınının istifade edebileceği bir şaheser olarak görmek gerekir.

---

³⁸ Ergin, Muharrem, Dede Korkut Kitabı, s. 5-9.